

Dette hefte giver en oversigt over de vigtigste områder i faget poetik. Når man undersøger en tekst ud fra den viden, faget kan give en, får man øje på ting i teksten, man normalt ikke ser, men måske nok fornemmer: En række af de kunstneriske virkemidler, som forfatteren benytter sig af.

Brugen af de kunstneriske virkemidler er ikke altid fuldt bevidst for forfatteren. Nogle af de poetiske lovmæssigheder er hos nogle forfattere noget, de umiddelbart og ubevidst behersker, medens det hos andre er udtryk for en omhyggelig planlægning og strukturering af teksten. Men uanset, hvordan det er med forfatteren, så bliver kendskab til metrikken og poetikken et værktøj, der gør det muligt at kigge ham over skulderen og til en vis grad at gennemskue, hvilke virkemidler han har benyttet sig af i sit forfatterskab. Det kan give en større forståelse af teksten og af litteratur som sådan, og det kan også betyde, at oplevelsen af en tekst bliver mere fordybet. Endelig kan det gøre den, der kender værktøjet, mere bevist om sproget, så man også selv bliver en bedre skribent, hvad enten man skriver stile, opgaver, rapporter eller måske selv forsøger sig som forfatter.

Som nævnt er der kun tale om en oversigt. Det fremgår alene af heftets omfang. Men selv de få områder, der i oversigten er peget på, kan gøre en stor forskel i læsning og forståelse af litteratur, og for den, der vil arbejde videre med faget, findes der en omfattende faglitteratur, bl.a. er Aristoteles' "Poetik" oversat til dansk.

Tom Horn.

Poetik og metrik

Poetik (af latin: poetica) er læren om poesiens virkemidler og former. Det er en videnskab, som er kendt helt fra oldtiden. Mest berømt er Aristoteles' Poetik, som stadig findes og bl. a. kan lånes på Vejle Bibliotek, og Horats Ars poetica, som også findes endnu.

Metrik (af latin: metrica, som betyder kunst, og græsk metron, som betyder mål) verslære, læren om versets opbygning, de forskellige versarter, versfødder etc. Metrikken er en del af poetikken.

I poetik og metrikundervisningen vil vi beskæftige os med faget ud fra tre synsvinkler:

1)Billedsprog,

2)Form og komposition,

3)Sprogets musik.

Billedsprog:

Et sprogligt billede henviser til noget udover sig selv, det symboliserer noget. Man kan kalde det et sindbillede, fordi det får os til i et eller andet omfang at "se ting for os". Det kaldes også en "metafor", hvilket kommer af græsk og direkte oversat betyder "overføring".

EKS:

Modersmål er det Rosenbaand,
som store og smaa omslynger,
i det lever kun Fædres Aand,
og deri kun Hjertet gynger.

(Grundtvig : Moders Navn er en himmelsk Lyd.)

Opgave: Find billederne.

Billedtyper

Der findes mange forskellige typer af billeder, og en inddeling, som omfatter alle billeder overhovedet lader sig ikke gøre. Men de vigtigste kan man opdele således:

1: sammenlignende billede, ofte forbundet med et "som".

EKS:

Ligesom fluer, der myldrende tykt i surrende sværme
flokkes i tusinde tal om hyrdernes stalde på marken,
når først våren er kommen, og mælken i spandende flyder,
således myldrende stod de hårfagre mænd i Achaia
frem på sletten mod Troernes folk til sinds dem at knuse.

(fra Iliaden af Homer)

2: Forklarende sammenligninger (lignelser)

EKS:

Og han sagde: Hvormed skal vi ligne Guds rige eller under hvilken lignelse skal vi fremstille det?
Det er som et sennepskorn, som, når det sås i jorden, er mindre end alt andet frø på Jorden, og når
det er sået, vokser det op og bliver større end alle urterne og skyder store grene, så at Himlens fugle
kan bygge rede i dets skygge.

Og i mange sådanne lignelser talte han ordet til dem, efter som de kunne fatte det.

(Det Nye Testamente, Markus 4, 30-33.)

3. Forstærkende billede

(levendegøre meningen)

EKS:

Således siger Herren gennem sin profet: Jeg vil bringe ulykke over Jerusalem og Juda....Jeg vil
afviske Jerusalem, som man afvisker et fad og vender det om.

(Det Gamle Testamente, Kongernes Bog,21,13.)

4. Personifikation.

EKS:

Lykken - en løs, letsindig frøken
altid på farten, aldrig bunden;
hun stryger rask dit hår fra panden,
et kys måske - og er forsvunden.

Ulykken derimod - ak den fine
ærbare frue - hun er så sikker,,
så tro og kærlig, passer på dig,
sætter sig ved din seng og strikker.

(Heinrich Heine)

EKS 2:

Den dovne bonde, Jasper, sidder om aftenen i kohuset og spiller mandolin og synger således:

Når solen går i dynerne og ta'r sin seng i brug;
før stjerner stikker trynerne i dybets sorte trug;
Da fører jeg min dag i skæmt,
min gode dovne dag i stald,
og så er hug og piskeknald
og alskens skældsord glemt.

(Nis Petersen)

Særlige billedtyper:

1. Maskerede udtryk:

Han er vanvittigt begavet -

overdrivelse -

hyperbel

Han er ikke så tosset endda

underdrivelse

- litot

Eksempel på hyperbel i litteraturen:

Da Machbeth efter snigmordet på sin lensherre, kongen af Skotland, står med blodige hænder og føler anger og angst, siger

han:

Kan hele

Neptuns ocean mon vaske dette blod

rent af min hånd? Nej, før vil denne hånd

kødfarve havenes mangfoldighed

og gøre alt det grønne rødt og rødt

(*Machbeth af Shakespeare*)

Eksempel på litot i litteraturen:

Egil Skallegrimson opdager under et besøg, at han og hans folk gøres ukampdygtige:

Hen på aften blev det Egil klart, at Aarmod skæg for et eller andet formåls skyld tragtede efter at drikke dem fulde; han drak skål på skål med Egil, og hans huskarle drak Egils fæller til; Egil tømte hornene for dem med, da de ikke orkede mere, men til sidst følte han, at han selv begyndte at få for meget. Han stod da op og gik over gulvet til hvor Aarmod sad, greb ham i skuldrene, stemte ham op mod væggen og kastede op ind i ansigtet på ham, tømte al det øl, han havde drukket, ned over husbonden. Dette gav anledning til nogen uro, der hævdede sig røster og misbilligelse over, at Egil ikke gik udenfor, når han skulle brække sig, i stedet for at henlede opmærksomheden på sig inde i stuerne. Sindene faldt dog til ro igen, og man drak videre, dog uden synderlig glæde på nogen af siderne.

(*fra Egil Skallegrims saga.*)

(*Et eksempel på, at fortælleren siger "for lidt"*)

2.Eufemisme:

noget, der træder i stedet for et andet udtryk for at forstærke, forskønne eller tilsløre virkningen:

EKS:

Ved grød.

For katten.

Eksempel på eufemisme fra litteraturen:

(Mark Twain fortæller om en nat i et hotelværelse, hvor han skal være stille, men af bar nervøsitet kommer til at lave et syndigt spektakel. Da hans paraply 3. gang støjende er gået i gulvet, skriver han:

Jeg er blevet strengt opdraget, men hvis det ikke havde været så mørkt og højtideligt der i det ensomme, store rum, så tror jeg faktisk, at jeg havde sagt noget, som ikke kunne være blevet trykt i en søndagsskolebog uden at skade dens salg.

3. Ironi:

at sige det modsatte af, hvad man mener, men med en betoning, der ikke lader den virkelige mening i tvivl:

EKS:

Det er nogen søde drenge.

Det er en køn historie.

fra litteraturen:

" Ja, det er en interessant tid, man lever i. Man keder sig i hvert fald ikke."

(fra Kaj Munks Niels Ebbesen. Sagt efter at ulykkerne er væltet ind over personen.)

Komposition

Den måde, en tekst er sammensat på, kaldes tekstens komposition eller struktur. De to ord betyder ikke helt det samme. Når man taler om komposition, lægger man vægt på sammensætningen af de enkelte afsnit, deres indbyrdes balance og betydningen af deres rækkefølge. Ved struktur må man derimod forstå det mønster, en tekst følger, f.eks. hvad angår gentagelser og variationer.

Komposition drejer sig altså især om proportioner (størrelsesforhold) og balance, medens struktur mere drejer sig om gentagelser, variationer og kontraster. Men de to begreber bruges ofte sammenfaldende, og i det følgende sammenfattes begge områder med ordet komposition.

Der er som nævnt især 5 områder, man skal være opmærksom på:

1) Proportioner, d.v.s. størrelsesforholdene mellem de forskellige afsnit. Det drejer sig ikke kun om størrelsesforholdene kvantitativt set, men også om den vægt, de forskellige afsnit har ud fra deres indhold i forhold til hinanden.

2) Balance. Det drejer sig om spørgsmålet om, hvorvidt de forskellige afsnit står i harmonisk eller måske disharmonisk forhold til hinanden. F.eks. kan nogle fortællinger være bygget symmetrisk op, så de slutter med noget, der ligner begyndelsen, medens andre er bygget kronologisk op, altså formet ud fra tidsforløbet.

3) Gentagelse. Hvor tit gentages bestemte ord, handlingsforløb eller måske ligefrem afsnit af fortællingen. Nogen gentagelser findes i digte, poesi og har måske karakter af omkvæd, medens andre findes i prosa og mere har karakter af handlingsforløb, der bliver gentaget. Det betyder altid noget.

4) Variation. Dels er det de færreste gentagelser, der er helt magen til originalen, der er næsten altid en eller anden større eller mindre betydningsfuld variation indbygget. Og dels er der i selve det, at en tekst forandrer sig ud fra et lovmæssigt mønster, indbygget en variation. Men ved variation forstås netop det, at det er en forandring, der følger en bestemt lovmæssighed, og ikke bare en tilfældig forandring.

5) Kontrast, modsætning. Kontrasten er en særlig form for variation, der rummer gentagelsen i sig. Det er blot ikke en regelret gentagelse, men en omvendt gentagelse, der bliver til kontrasten.

Eksempler:

Den "tofoldige" gentagelse: Her dyrkes kontrasten.

eksempler: Kain og Abel. Hektor og Paris. Den fromme pige og den onde stedsøster fra eventyret.

Den "trefoldige" gentagelse: Faderen har tre sønner. Feen giver tre ønsker.

I H.C. Andersens eventyr "Fyrtøjet" er der f. eks. tre hunde. og tre besøg af prinsessen. Men her ses det, at de tre tilfælde ikke er helt ensartede, der er tale om en stigning mod et klimaks. Noget lignende gør sig gældende i eventyr med tre prøver: Den sidste prøve er den vanskeligste. Et eksempel på de tre sønner har vi i Klodshans.

Gentagelsen kan ende i en ring, F.eks. hos konen i muddergrøften fra Grimms eventyrsamling.

Opgave : Læs "Konen i muddergrøften" og find alle gentagelser.

EPISKE LOVE:

Ved episke love forstås faste formler, som f. eks. tredelingen, kontrasten, variationen og gentagelsen. En anden episk lov er den faste ramme, som kendes fra eventyret: Der var engang.....og de levede lykkeligt til deres dages ende.

Gentagelsen i digtekunsten: Refræn, omkvæd.

Eksempel: Dronning Dagmar:

Dronning Dagmar ligger udi Ribe syg,
til Ringsted lader hun sig vente.

Alle fruer i Danmark er
dem lader hun til sig hente.

Udi Ringsted ligger dronning Dagmar.

De ledte hende ud, de ledte hende ind
det blev jo længer jo værre.

" Imedens det kan ej bedre vorde

I sender efter min herre"

Udi Ringsted ligger dronning Dagmar.

Der var en ynke i fruerstue

der alle de frue græde.

Dronning Dagmar døde i Liden Kirstens arm

der kongen red op ad stræde.

Udi Ringsted ligger dronning Dagmar.

Kongen ind ad døren tren

han så den ligbåre stande.

"Herre Gud Fader i Himmerig

da bedre mig denne vande."

Udi Ringsted ligger dronning Dagmar.

Dronning Dagmar rejser sig af båren op
hendes øjne var blodige røde.

"O ve, min ædelig herre,
hvi gjorde I mig denne møde."

Udi Ringsted ligger dronning Dagmar.

"Nu er det tid jeg farer herfra,
jeg må ikke længer lide,
nu ganger Himmerigs klokker for mig,
Guds engle efter mig bide."

Udi Ringsted ligger dronning Dagmar.

Gammel dansk middelaldervise.

En anden form for gentagelse findes i Grundtvigs sang:

Langt højere bjerge:

Langt højere bjerge så vide på jord
man har, end hvor kun bjerg er bakke.
men gerne med slette og grønnej i nord
vi danemænd tage til takke.

Vi er ikke skabte til højhed og blæst;
ved jorden at blive, det tjener os bedst.

Langt kønnere egne vil gerne vi tro,
kan fremmede udenlands finde;
men dansken har hjemme, hvor bøgene gro
ved strand med den fagre kærminde,
og dejligst vi finde, ved vugge og grav,
den blomstrende mark i det bølgende hav.

Langt større bedrifter for ære og sold
måske så man udlænding øve;
omsonst dog ej danemænd førte i skjold

med hjerterne løve ved løve;
lad ørne kun rives om jorderigs bold,
vi bytte ej banner, vi skifte ej skjold!

Langt klogere folk er der sagtens om land
end her mellem bælte og sunde;
til husbehov har vi dog vid og forstand
vi vil os til guder ej grunde;
og brænder kun hjertet for sandhed og ret,
skal tiden nok vise: vi tænkte ej slet.

Langt højere, ædlere finere sprog
skal findes på fremmedes tunge;
om højhed og dejlighed danemænd dog
med sandhed kan tale og sjunge;
og træffer vort modersmål ej på et hår,
det smelter dog mere, end fremmedes slår.

Langt mere af malmen så hvid og så rød
fik andre i bjerg og i bytte;
hos dansken dog findes det daglige brød
ej mindre i fattigmands hytte;
og da har i rigdom vi drevet det vidt,
når få har for meget og færre for lidt.

N. F. S. Grundtvig.

*Denne begyndelses-gentagelse kan ses som en parallel til rimet.
Kunstnydelsen ligger i genkendelsen, glæden ved symmetrien.*

Dramaets komposition

Helt fra grækernes tid fandtes love, der skulle sikre følgende:

- 1) Tilskueren skal sættes ind i situationen.
- 2) Ordentligt oplæg til de konflikter, der udgør handlingen.
- 3) Hvert optrin skabe forventning og anelse om næste.
- 4) Alligevel må der være noget uforudset.
- 5) Handlingen tilpas underholdende, ikke kedsommelig.
- 6) Konflikternes løsning skal virke naturlig.
- 7) Dramaet skal klinge harmonisk ud.

Lovmæssigheder i dramaets opbygning:

1) Tilrettelæggelsen. Hurtig præsentation af situationen og personerne.

- a) Prolog, med præsentation af personerne.
- b) Monolog, hvor man sættes ind i situationen.
- c) Dialogens udformning: give oplysninger til tilhøreren.

2) Konflikten:

a) Sneboldprincippet: mindre konflikt afføder større. Eks: Ibsen " En folkefjende".
Dr Stockmann har opdaget forgiftet drikkevand (glæde) erfarer, at myndighederne vil holde det skjult (harme) folkets ledere vil heller ikke høre på ham (desperation) folket selv vil heller ikke (kulmination)

b) Stigning i konfliktens intensitet. Kulmination med afgørende ordskifte eller ligefrem kamp. (se Ibsens drama igen)

c) ofte indskud med hvilescener.

Eks: Kaj Munk: Ordet.: Hvilescene - spændingsscene

1.akt: hverdagsagtig samtale opgør mellem Borgen og Peter Skrædder

2.akt: missionsmøde sammenstød mellem Grundtvigianere og missionsfolk. Ingers syge tilstand.

3.akt: Krisen overstået -Ingers død.

4.akt: Ordet. Ingen hvilescene, anspændt.

c) Vendepunktet.

Det moment, hvor offensiven ændres til defensiven.

Eks.: Macbeth har myrdet de mænd, der stod ham i vejen. Da han sidder på tronen, møder han imidlertid uventet modstand.

Eks.: Den sidste spænding: Antigone skal henrettes, men bliver benådet i sidste øjeblik. Imidlertid kommer meddelelsen forsent.

4) Løsning.

Tragedien: Katastrofen. (Romeo og Julie.)

Komedien: intrigens opklaring og det gunstige resultat heraf. (Folk og røvere.)

Sprogets musik

Versets rytme. (u = ubetonet, - = betonet).

De fire grundlæggende versfødder.

I sne står urt og busk i skjul

u - u - u - u -

der er så koldt derude

u - u - u - u

Denne versfod kaldes JAMBE: u -

Dagen går med raske fjed

- u - u - u -

dagens børn må ile

- u - u - u

Denne versfod kaldes TROKÆ: - u

Man må rejse til fods for at sprænge med hast

u u - u u - u u - u u -

alle lænker, der binder til hjemmet os fast

u u - u u - u u - u u -

Denne versfod kaldes ANAPÆST: u u -

Kimer I klokker; ja kimer før dag i det dunkle

- u u - u u - u u - u u - u

Tindrer I stjerner. Som englenes øjne kan funkle.

- u u - u u - u u - u u - u

Denne versefod kaldes DAKTYL: - u u

Versene er ikke altid så klare. Versefødderne kan blande sig:

Velkommen igen Guds engle små

u - u u - u - u -

blanding af jamber og anapæster

Brede sejl over Nordsø går

- u - u u - u -

blanding af daktyler og trokæer.

HEKSAMETER

af græsk hexa, seks, og metro, mål.

urimet versemål, seks fødder.

5 daktyler (- uu) og en trokæ (- u) eller spondæ (--).

-uu-uu-uu-uu-uu-u

daktylen erstattes af og til af en trokæ.

værdi på samme måde som to halvnoder svarer til en halvnode og to fjerdedele.

Eks. fra Iliaden, 2. sang.

RIM

lydlig overensstemmelse mellem ord.

HELRIM huse-knuse

enstavelsesrim: mandlige: sag-dag

tostavelsesrim: kvindelige: stræde-glæde

HALVRIM slog-jord

fælles vokal. Farver sproget. Vokalstemninger.

bruges også i prosa. I middelalderdigtning.

BOGSTAVRIM alliteration.

RIMSTILLINGER

a-a-b-b

a-b-a-b

a-b-b-a

mange andre muligheder.

Teksteksempler:

Elsker i alle skikkelser: Goethe

Aa, var jeg en fisk
så munter oig frisk
du kom for at mede
og straks var jeg rede.
Aa var jeg en fisk
så munter og frisk.

Fund

Jeg gik i skoven
på må og få
Jeg søgte intet
gik for at gå

I skyggen så jeg
en blomst at stå
med stjerneøjne
som himlens blå

Forklage

Hvor træder lidenskabens stammen
i skreven form dog sælsomt frem
nu må jeg selv fra hjem til hjem
de løse blade sanke sammen

Og hvad i livet vidt og bredt
stod skilt ved årsag eller mening
det møder her i tæt forening
den gode læser under et

Men derfor skal du ej dig skamme
gør bogen færdig i en fart
modsigelser er livets art
hvad så om bogen gør det samme

OVERSIGT

Tredelt:

Billedsprog, form og komposition, sprogets musik.

BILLEDSPROG:

1: sammenlignende billede, ofte forbundet med et "som".

2: Forklarende sammenligninger (lignelser)

3. Forstærkende billede (levendegøre meningen)

4. Personifikation.

5.Maskerede udtryk: Hyperbel, litot, eufemisme, ironi

KOMPOSITION

gentagelse

variation

kontrast

SPROGETS MUSIK.

Versefødder: Jambe, trokæ, anapæst, daktyl.

Rim

Helrim(enderim) , halvrim (vokalfarve) alliteration (bogstav-
rim, konsonantrim.)

Rimstillinger

Parrim, krydsrim, mange andre muligheder, angives med a,b og
evnt. c.